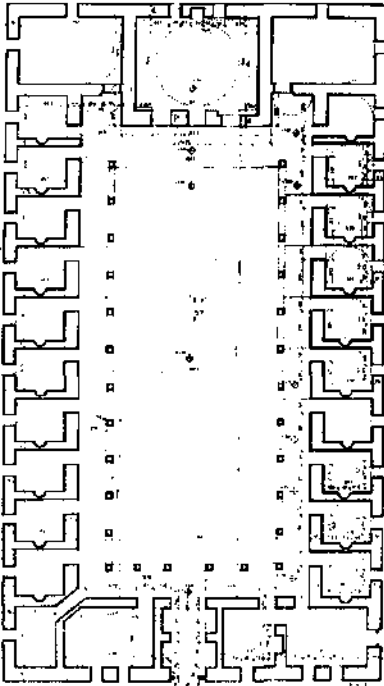

BATILILAŞMA DÖNEMİNDE OSMANLI SAĞLIK KURULUŞLARI ¹

Yıldırım YAVUZ

Ahıdı : 6.1.1989;
Anahtar Sözcükler : Hastaneler, Batılılaşma,
Osmanlı Mimarisini

1. Bu yazı, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı etkisinde kaldığı yıllarda yapılan, geleneksel Osmanlı sağlık kuruluşlarından farklı olarak gelişen ve Batılı sağlık kuruluşlarını örnek alan kurumlarımızın yer aldığı ortamları ve mimari niteliklerini tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır.

Resim 1. Bursa Birinci Beyazıt Dâr-üş Şifâsı planı (Ayverdi, 1966, 455).

GİRİŞ

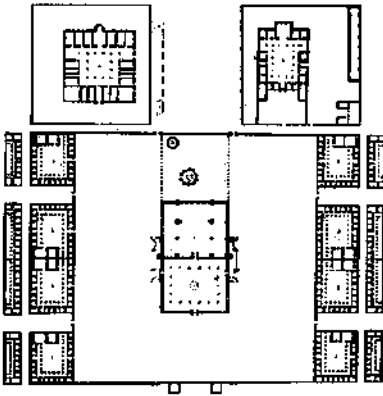
Üçüncü Selim'in 1789'da tahta geçmesiyle başlayan Batılılaşma dönemine kadar Osmanlı sağlık kuruluşları hem tıp uygulamaları, hem sağlık koşulları, hem de hastane yapıları açısından ortaçağda geçerli olan ilkel görünümlerini korumuşlardır. Kendinden önceki Selçuklu tıp uygulamalarına dayanan Osmanlı sağlık kuruluşları, biçimsel olarak da Selçuklu sağlık yapılarını yinelemişler, bu nedenle, Osmanlı hastaneleri, medrese planlarını anımsatan, bir orta avlu çevresine dizili odalardan oluşmuş geleneksel formlarını Batılılaşma dönemine kadar sürdürmüşlerdir (Bolak, 1950, 31). Bimarhane, Dâr-üş Şifâ, Timarhâne gibi adlarla tanımlanan Osmanlı sağlık kuruluşlarının personeli cerrah, hekim, eczacı ve *kehhal* (göz hekimi) gibi uzmanları da içermekteydi.

Osmanlı toplumunda bir sosyal yardım kurumu olarak benimsenen sağlık kuruluşları, devletin sağlamayı yükümlendiği resmi servis birimleri olarak değil, saltanat soyluları ile varlıklı vatandaşların, vakıf yolu ile topluma bağışladıkları hayır kurumları olarak gerçekleştirilmişlerdir (Fişek, 1971, 9). Bu durum ondokuzuncu yüzyıl başlarına dek süregelen, ancak bundan sonra sağlık kuruluşlarının devlet sorumluluğu altında yeniden düzenlenmesine, Batı'daki çağdaş tıp anlayışına uygun sağlık örgütlerinin ve yeni hastanelerin gerçekleştirilmesine başlamıştır.

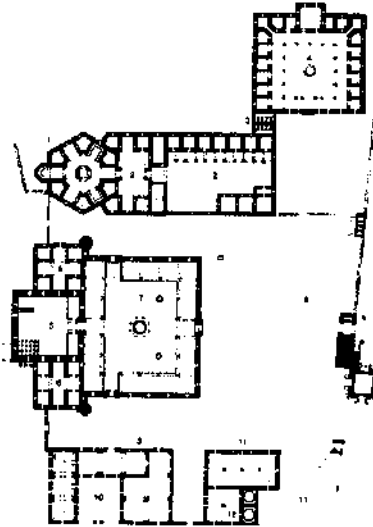
Batılılaşma döneminden önceki önemli Osmanlı sağlık kuruluşlarından bazıları şunlardır (Bolak, 1950, 32-40; Şehsuvaroğlu, 1960, 1224-1226):

Bursa Birinci Beyazıt Dâr-üş Şifâsı: Kentin Türklerce ele geçirilişinden doksan üç yıl sonra, 1399'da bir hamam ve bir tabhâne ile birlikte yapılmış, ondokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar bir çok kez onarılarak kullanılmış, çağdaş bir anlayışla gerçekleştirilen Ahmet Vefik Paşa Hastahanesi'nin kullanıma açılmasından sonra terk edilmiş ve bakımsızlıktan yıkılmıştır (Resim 1).

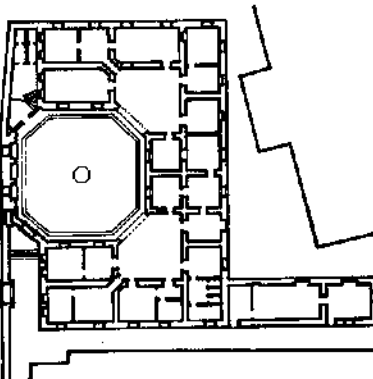
İstanbul Fatih Dâr-üş Şifâsı: İkinci Mehmet tarafından, Fatih Külliyesi içinde, 1470 yılında, bir hamam, bir mutfak ve bir çamaşırhane ile birlikte yapılmış ve bilinmemektedir. Ondokuzuncu yüzyıla kadar kullanılan, ancak, geçirdiği çeşitli yangın ve depremler nedeniyle yıkılan dâr-üş şifâsının caminin güneydoğusunda yapıldığı saptanmıştır. Kare planlı bir orta avluyu çevreleyen revakların gerisinde dizili, kubbeli odalardan oluşan yapının bir tıp medresesi görevini de yürüttüğü, bu nedenle, gerekli sağlık personeli dışında bir çok tıp öğrencisini de barındırdığı anlaşılmaktadır (Resim 2).

Resim 2. İstanbul İkinci Mehmed Külliyesi Planı. Dâr-üş şifâ sol-üst köşede, 4 numarayla gösterilmiştir (Kuban, 1980,143).

Resim 3. Edirne İkinci Beyazıt Külliyesi planı. Dâr-üş şifâ üstte 1 ve 2 numaralarla, Tıp medresesi buna bitişik olarak 4 numara ile gösterilmiştir (Goodwin, 1971).

Resim 4. İstanbul-Haseki Dâr-üş Şifâsı planı (Bolak, 1950).

Edirne İkinci Beyazıt Dâr-üş Şifâsı: Tunca nehri kıyısında, İkinci Beyazıt tarafından 1486-1494 yılları arasında yaptırılan külliyein bölümlerindedir. Onsekiz odalı bir tıp medresesiyle birlikte yaptırılmış olan dâr-üş şifânın da çeşitli büyüklüklerde onsekiz odası ve bir mutfakı bulunmakta, birinden diğerine geçilen iki avlu çevresinde çözümlenmiş olan planı, değişik geometrik formları başanlı bir biçimde bir araya getirmesiyle dikkati çekmektedir (Resim 3). Yirminci yüzyıl başlarına kadar kullanıldığı belirtilen dâr-üş şifânın, vakfiyesine göre, aralarında üç hekim, iki kehhâl, iki cerrah, bir dişçi ve bir ahçı da bulunan yirmibir kişilik personeli olduğu, hastaları tedavi amacıyla haftada üç gün konserler verildiği anlaşılmaktadır. (Goodwin, 1971, 148-149).

İstanbul Haseki Dâr-üş Şifâsı: Kanuni Süleyman'ın kızı Hürrem Sultan'ın emriyle, Mimar Sinan tarafından 1539 yılında gerçekleştirilmiştir. Köşeleri pahlı, kare bir avlunun üç yanını çevreleyen, iç içe iki dizi olarak planlanmış ondört oda ve iki eyvandan oluşan yapı günümüzde Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir dispanser olarak kullanılmaktadır (Resim 4).

İstanbul Süleymaniye Dâr-üş Şifâsı: Kanuni Süleyman'ın 1550-1557 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi'nin parçalarından olan dâr-üş şifâ, yanındaki tıp medresesiyle birlikte, 1555'de işletmeye açılmıştır. Revaklarla çevrili bir çift dikdörtgen avlu çevresine dizili, çeşitli büyüklükteki odalardan oluşan yapı günümüzde din okulu olarak kullanılmaktadır. Yine revaklı bir avlu çevresine dizili odalardan oluştuğu bilinen tıp medresesinin ise günümüze kadar ancak tek bir kanadı gelebilmiştir. Onarılarak bir doğum dispanseri biçiminde kullanılmakta olan medresenin bu kanadının karşısına üç katlı yeni bir doğumevi yapılmıştır (Resim 5).

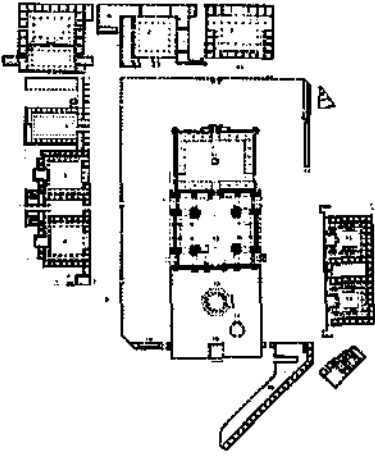
İstanbul Sultan Ahmet Dâr-üş Şifâsı: Onyedinci yüzyılda yapılmış tek Osmanlı hastanesi olan Sultan Ahmet Dâr-üş Şifâsı, Birinci Ahmet Külliyesi'nin parçalarındandır. Hipodrom'un güney ucunda, bugünkü İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin yerinde, bir imaret ve bir tabhane ile birlikte, 1616 yılında gerçekleştirilmiştir. Yirminci yüzyıl başlarında yıkılan dâr-üş şifânın revaklarla çevrili, kare bir avlunun dört yanına dizilmiş yirmiyedi oda ve bir mutfaktan oluşmuş, tek katlı bir yapı olduğu bilinmektedir (Resim 6).

ÜÇÜNCÜ SELİM VE İKİNCİ MAHMUD DÖNEMLERİNDE SAĞLIK REFORMLARI

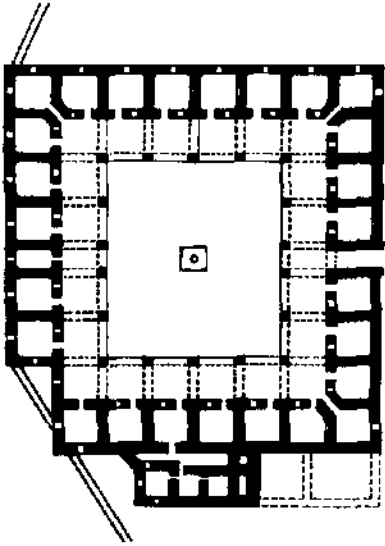
Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık konusundaki ilk reformlar 1789'dan sonra, Üçüncü Selim döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar ilk önceleri yeni askeri düzenlemeler nedeniyle ordu ve donanma örgütü içinde yürütülmüş, ancak Abdülmecid döneminde genel halk sağlığı konusunda yeni çalışmalara yönelinmiştir.

Hareket ve savaş gücünü tümüyle yitirip çağdışı bir askeri örgüt durumuna düştüğü, onsekizinci yüzyıl boyunca süren yenilgilerle kamtlanan yeniçeri ordusuna karşı, düzenli, disiplinli, Batı modelinde yeni bir Osmanlı ordusu kurmaya çalışan Üçüncü Selim, bu amaçla Avrupa'dan askeri uzmanlar getirtmiş ve "Nizâm-ı Cedid" ordusu adını verdiği bu örgüt için "Levent Çiftliği"nde yeni askeri kışlalar yaptırmıştır. Yeni ordunun sağlık gereksinmelerini karşılamak amacıyla, bu kışlada, 1799 yılında, "Levent Çiftliği Hastahanesi" adıyla ilk çağdaş Osmanlı sağlık kuruluşunun gerçekleştirildiği, ancak bunun 1808'de yeniçerilerce yakıldığı bilinmektedir. 1800 yılında ise, doğuya yönelik savaş gücünü sağlamak için Anadolu'dan toplanan askerlerin eğitim ve hazırlığını öngören ilk Selimiye Kışlası Üsküdar-Kadıköy arasında, Haydarpaşa yakınlarında kurulmuş, bu kışlayla birlikte bir kitaplık, bir basımevi ve bir de hastane yaptırılmıştır (Shaw, 1971, 131).

Kara ordusundaki bu gelişmelerin yanı sıra, Osmanlı donanmasının da güçlenmesi için çaba harcayan Üçüncü Selim, Haliç Tersanesi'ndeki teknik gelişmelere ek olarak, 1806'da burada bir deniz tıp okulu açmıştır. O güne kadar olduğu gibi, yasal bir tıp eğitiminden geçmemiş doktorların gemilerde görev yapmasını önlemek amacıyla açılan bu okulda bir başhekim, bir başcerrah ve bir de

Resim 5. İstanbul-Süleymaniye Külliyesi planı. Dâr-iş şifâ sol-üst köşede 1 numarayla, şimdi yıkılmış olan tıp medresesi bunun altında 4 numarayla gösterilmiştir (Goodwin, 1971).

Resim 6. İstanbul-Sultan Ahmet Dâr-iş Şifâsı planı (Bolak 1950).

yardımcı cerrah eğitici olarak görevlendirilmiş, öğrencilerin haftada bir gün ve bir gece kent içindeki dâr-iş şifâlarda staj yapmaları sağlanmış, eğitimin üçüncü yılında ise bunların seferdeki gemilerde, ateş altında çalışmalarını öngörülmüştür. Parasız eğitim gören bu öğrencilerin, okulu bitirdikten sonra, dört yıl süreyle donanmada çalışarak devlete olan borçlarını ödemeleri şart koşulmuş, daha sonra sivil olarak çalışmak isteyenlere, eğitim ve servis sürelerini belirleyen icâzeler (diplomalar) verilmiştir. Bu yıllarda Avrupa'da yayınlanmış olan önemli tıp kitapları Osmanlıca'ya çevrilerek basılmış, yabancı elçiliklerin yardımlarıyla çeşitli tıp dergileri ve tıbbi araç ve gereçler Batı'dan getirilmiştir. Yine bu yıllarda, Tersane yakınlarında, veba ve kolera gibi bulaşıcı hastalıkların tedavisi etmek ve gereğinde karantina amacıyla kullanılmak üzere bir hastane açılmış, Tersane zindanlarında ölen tutukluların ölümleri, kadavra derislerinde kullanılmak üzere, gizlice tıp öğrencilerine verilmiştir (Shaw, 1971, 165-166). Böylece, devletin örgütlediği, çağdaş ilke ve metodlara bağlı, ilk düzenli tıp eğitiminin ondokuzuncu yüzyıl başlarında, Osmanlı Donanması içinde başlatıldığı görülmektedir.

Çıkarılan bir kanunla, 1805 yılında yürürlüğe giren tıp reformları, 1807'de, Üçüncü Selim'in tahttan indirilmesiyle gücünü yitirmiş, aynı yaz, henüz tamamlanamamış olan Tersane hastanesindeki doktor sayısı ikiye, stajyer öğrenci sayısı ise altıya inmiştir (Şehsuvaroğlu, 1959, 735-752). Ancak yine de, daha ileride yapılacak sağlık reformları sırasında yararlanılacak ilk çağdaş tıp doktorlarının bu yıllarda yetişmiş oldukları anlaşılmaktadır (Shaw, 1971, 166).

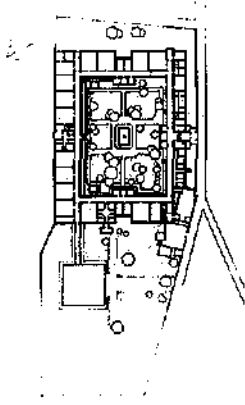
Üçüncü Selim döneminde başlatılan, ancak padişahın tahttan indirilmesi nedeniyle kısa bir süre duraklayan sağlık reformları, İkinci Mahmud döneminde, 14 Mart 1827'de, Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda "Mekteb-i Tıbbiye" nin (*Tıbhâne-i Amire ve Cerrahhâne-i Mâmure*) açılması ile yeniden yürürlüğe konmuştur (Gövsâ, 1947-1954, 995). Burada, ilk yıllarda İtalyan uzmanların ders vermeleri nedeniyle İtalyanca olarak yürütülen eğitim, 1839'da, Avusturyalı doktorların çağırılmasından sonra Fransızca'ya çevrilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1960, 1226). "Mekteb-i Tıbbiye"nin açıldığı yıl, sultanın emriyle bugünkü Kasımpaşa Deniz Hastahanesi yapılmaya başlanmıştır (Cezar, 1971, 28). Bundan en yıl sonra, 1837'de ise, sivil halkın sağlık gereksinimini karşılamak için Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Külliyesi'ne ait medrese "Guraba" adıyla hastaneye dönüştürülmüştür (Şehsuvaroğlu, 1960, 1226), ancak çeşitli zorluklar yüzünden bu kuruluş yalnızca sekiz yıl görev yapabilmıştır (Gürkan, 1967, 13).

Bu arada, İkinci Mahmud döneminde açılan bu ilk sivil sağlık kuruluşu yanısıra, tüm askeri kuruluşlardaki sağlık koşullarının düzeltilmesine özen gösterildiği, bu amaçla 1809'da Taksim Topçular Kışlası'nda, 1828'de Cebehane'de, 1835'de Kumbarhane ve Tophane'de, 1838'de Büyükliman'da ve Galatasaray'da askeri hastaneler kurulduğu dikkati çekmektedir (Bolak, 1950, 40).

TANZİMAT'TAN SONRAKİ OSMANLI SAĞLIK KURULUŞLARI

Osmanlı ordu ve donanmasını yenileştirme çabalarına koşut olarak askeri tıp konusunda, Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud dönemlerindeki gelişmelerden sonra, genel halk sağlığı ve sivil sağlık kuruluşları açısından en büyük yenilikler Tanzimat'ın ilanından sonra ortaya çıkmıştır. Bu konudaki gelişmelerde, bu yıllarda komşu ülkelerden ve güçlü Avrupa devletlerinden gelen bazı baskıların da etkin rol oynadığı hissedilmektedir.

1826 yılında İstanbul'da ortaya çıkan şiddetli bir kolera salgını, o güne dek uluslararası sağlık ve karantina kurallarına uyma zorunluğu duymamış olan Osmanlı İmparatorluğu ile komşu ülkeler arasında belirli bir gerilime neden olmuş, bu ülkelerin baskısı sonucunda İmparatorluk yönetimi tarihte ilk kez bir karantina ofisi kurmak zorunda kalmış, kente gelen ziyaretçilerin sağlık durumlarının kontrolü ve bunların bir süre denetim altında tutularak hastalığa yakalanmış olanlarının saptanması için kentteki yetersiz dâr-iş şifâlar ve diğer çeşitli yapılardan yararlanılmıştır (Gürkan, 1967, 12). Bu durum karşısında İstanbul'daki sağlık tesislerinin yetersizliği, yönetimi yeni önlemler almaya

Resim 7. İstanbul-Bezm-i Alem Vâlide Sultan Guraba-i Müslimîn Hastahanesi, 1949 yılındaki durumunu gösteren planı (Bolak, 1950).

İtmiş; 1840-1842 yılları arasında askeri tıp kuruluşları genişletilip Davutpaşa, Rami, Toptaşı kışlaları ile İstinye, Ahırkapı ve Tarabya'da yeni askeri hastaneler açılırken, 1842 yılında çıkan büyük bir çiçek salgını da sivil halk sağlığı konusuna çağdaş bir yaklaşımla eğilme gerekliliğini ortaya koymuştur (Aip, 1973, 5, 35).

BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN GURABA-İ MUSLİMİN HASTAHANESİ

Bu yıllarda Batı'da geçerli olan ileri tıp anlayışına uygun bir Osmanlı sivil sağlık kuruluşu, 1843 yılında, Abdülmecid'in annesi Bezm-i Alem Vâlide Sultan'ın bir vakıf kurumu olarak gerçekleştirilmiştir. Genel sağlık koşulları gözönüne alınarak, kent içindeki yerleşme alanlarından biraz uzak olan Yenibahçe Çayırı'nda yaptırıldığı için, önceleri "Yenibahçe'de Kâin Bezm-i Alem Guraba-i Müslimîn Hastahanesi" adıyla anılan yapının inşaatı için Evkaf İnşaat Müdürü Abdülhalim Efendi görevlendirilmiş, Osmanlı tıp tarihinde "hastahane" sözcüğü ilk kez bu yapı için kullanılmıştır (Gürkan, 1967, 31).

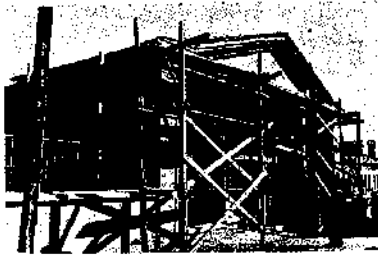
Boyutları 60m.x84m. olan, ağaçlarla bezeli, dikdörtgen bir iç bahçe çevresini dolanan kapalı koridorların dış kenarlarına dizili büyük hasta koğuşlarından oluşan planıyla Guraba-i Müslimîn Hastahanesi geleneksel Osmanlı medreselerini, ya da, ondokuzuncu yüzyılda yapılan büyük askeri kışlaları anımsatmaktadır (Resim 7). Dış ölçüleri 98m.x123m.'yi bulan hastane genellikle tek katlı olup, kuzey ve doğu yönündeki kanatların altına, eğimden yararlanılarak, içinde hamam, mutfak ve çamaşırılık bulunan bir bodrum kat eklenmiştir. Ayrıca giriş kanadının batı ucunda, yapıya bitişik bir mescit yaptırılmıştır. İlk kurulduğunda 12 koğuşlu ve 201 yataklı olduğu söylenen hastanede bir eczane ile baştabip, ikinci tabip, müdür, eczacı ve cerrahlar için ayrı odaların bulunduğu belirtilmektedir (Gürkan, 1967, 31). Bu odaların yapının daha dar olan güney kanadında yer almış olmaları düşünülebilir.

Orta doğrultuya göre bakışık (simetrik) olarak planlanmış ve taşıyıcı tuğla duvar tekniği ile gerçekleştirilmiş olan yapının üzeri kiremit kaplı, kırma, ahşap bir çatı ile örtülmüş; önceleri ahşap olan döşemeler sonraki onarımlar sırasında betonarme olarak değiştirilmiş; ayrıca, zamanla yeni gereksinimlere göre plan düzeninde değişiklikler yapılarak özgün çözüm yitirilmiştir. İlk yapıldığı yıllarda, kapalı koridorlardan daha düşük düzeydeki bahçeye, orta doğrultularda yer alan dört adet merdivenle inildiği anlaşılmaktadır. Sonraları güney, batı ve doğu kanatlarının orta doğrultularına bahçeye doğru çıkıntılı ekler yapıldığından, buradaki çıkışlar ya kaldırılmış, ya da koridor üzerinde başka noktalara alınmışlardır (Resim 7).

Eş aralıklarla yerleştirilmiş, çevreleri geniş taş şövelerle belirlenen, çift kanatlı, düşey dikdörtgen pencerelerden ötürü tekdüze bir görünümü olan hastanenin ana girişi, genel yapı kütesinden biraz daha yüksek, beşik çatılı, dışarıya doğru çıkıntılı bir kütle olarak gerçekleştirilmiş; böylece girişin önemi vurgulanmıştır. Giriş önündeki kapalı revak bölümü, bakışık olarak yerleştirilmiş bir çift dairesel, taş sütunla belirlenerek, üzerine klâsik ölçülü, derin ahşap silmelerle çerçevelenmiş, düz yüzeyli, üçgen bir alınlık yerleştirilmiştir (Resim 8). Bu biçimlemesiyle, onsekizinci yüzyılda Batı'da moda olan ve Klâsik Çağ Yunan ve Roma mimarisinden esinlenmiş "Neo-Klâsizm" anlayışının etkisi altında kaldığı izlenimini uyandıran yapının yabancı bir mimar tarafından gerçekleştirilmiş olabileceği düşünülebilir.

Üçüncü Selim döneminde başlayan Batılılaşma çabalarıyla birlikte, "Neo-Klâsizm" in imparatorlukta etkili olduğu, genellikle yabancı ya da azınlık mimarlarca gerçekleştirilen bu dönem yapılarının bu üslupla biçimlendirildikleri bilinmektedir. Buna göre, Guraba-i Müslimîn Hastahanesi'nin de İstanbul'da çalışmakta olan Avrupalı bir mimar tarafından projelendirildiği, plan çözümü için geleneksel Osmanlı medreselerinden etkilenirken, giriş bölümünün biçimlendirilmesinde kendi mimari görüşlerini daha özgürce uyguladığı aklı yakın gelmektedir.

Açık revaklarla dolaşımın sağlandığı geleneksel Osmanlı dâr-iş şifâlarına göre, kapalı koridorlarıyla bir aşama olarak görülebilecek Guraba-i Müslimîn Hastahanesi, yine de aynı koridora açılan çeşitli hasta koğuşlarıyla, o yıllarda

Resim 8. İstanbul-Bezm-i Alem Vâlide Sultan Guraba-i Müslimîn Hastahanesi ana girişinin 1948 yılındaki onarım sırasında çekilmiş resmi (Bolak, 1950).

gelişmekte olan genel sağlık koşullarına ters düşmekte, özellikle bulaşıcı hastalıklar için ayrılan koşulların bu sistem içinde yeterince tecrit edilemedikleri görülmektedir.

Sağlık koşulları açısından yetersiz olmasına karşın, Guraba-i Müslimîn Hastahanesi'ndeki bu plan çözümü, hazır bir askeri kışlanın hastaneye dönüştürülmesi biçiminde bir kez daha yinelenmiştir.

HAYDARPAŞA ASKERİ HASTAHANESİ

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında, Osmanlıların yanısıra Ruslara karşı savaşan İngilizlerin Kırım'da kurdukları gezici sahrâ hastaneleri özellikle savaşın ikinci yılında, Balacıava karşılaşmasından sonra yetersiz olmaya başlamış, bu nedenle, yaralıları ikiyüzer kişilik gruplar halinde gemilerle Üsküdar'a, bir bölümü hastaneye dönüştürülmüş Selimiye Süvari Kışlası'na aktarılmaya başlanmışlardı (Strachey, 1918, 140-141).

Bu hastanenin düzenlenmesi için görevlendirilen ünlü hemşire Florence Nightingale'in, beraberinde bir grup hastabakıcı ile, 4 Kasım 1854'de Üsküdar'a geldiği bilinmektedir. Üçüncü Selim tarafından 1800'de yapımına başlanan ve 1806'da tamamlanan Selimiye Kışlası'nın, Kırım Savaşı yıllarında çok harap ve bakımsız olduğu, hastane olarak kullanılmaya hiç de elverişli bulunmadığı İngiliz yazar L.Strachey tarafından belirtilmiştir². Kalın taş duvarlar tarafından taşınan ahşap döşemeler ve çatı zamanla çürümüş, yapının altındaki septik çukurlar taşıdığından hastaneyi sular basmış, elli yıl boyunca hiç bakım görmemiş olan binanın duvarları kalın bir kir tabakasıyla kaplanmış, ayrıca tüm binayı fare, tahtakurusu, pire vb. zararlı hayvan ve böcekler kaplamıştı. Acele ile kullanıma açılan hastanede karyola bulunmadığından, hastalar yerlerde, çadırbezleri üzerinde yatmak zorunda kalmışlardı. Isıtma yetersizliği ile mutfak ve çamaşırlık olanaksızlıkları sağlık personelinin çok güç durumlarda bıraktığı gibi, ilaç ve sağlık gereçleri de hemen hemen yok denecek kadar azdı (Strachey, 1918, 142-143).

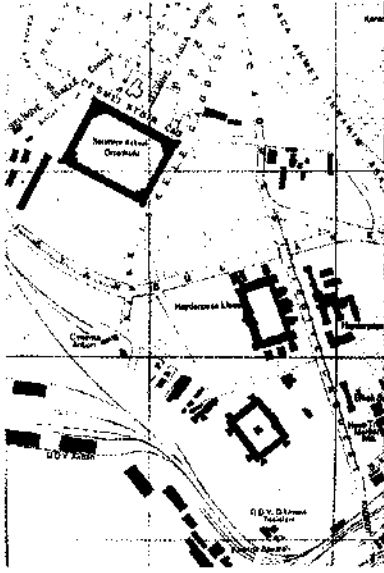
Ülkemizde çağdaş hastabakıcı örgütünün düzenleyicisi olarak da tanınan Florence Nightingale'in kişisel çabaları ve ünlü *Times* gazetesinin mali yardımlarıyla, altı ay gibi kısa bir sürede Selimiye Süvari Kışlası sağlık koşullarını açısından yeterli bir hastaneye dönüştürülmüş, mutfak ve çamaşırlık düzenli bir biçimde örgütlenmiş, böylece 1855 yılı ortalarında burada bakıma alınan savaş yaralıları arasındaki ölüm oranı yüzde 42'den binde 22'ye düşmüştür (Strachey, 1918, 147-155).

Strachey'de olduğu gibi, bir çok başka kaynakta da Selimiye Kışlası'nın Kırım Savaşı sırasında hastane olarak kullanıldığı, Florence Nightingale'in bu kışlanın bir kulesinde oturduğu belirtilmektedir. Ancak, çeşitli nedenlerle bunun doğru olmadığı, savaş sırasında kullanılan binanın bugünkü Haydarpaşa Askeri Hastahanesi olması gerektiği de düşünülebilir.

Bugünkü Selimiye Kışlası 1800-1806 yılları arasında Üçüncü Selim tarafından yaptırılmış altı taş, üst kısımları ahşap, büyük bir olasılıkla tek katlı bir yapı iken Kabakçı Ayaklanması sırasında, 1908'de yeniçerilerce yakılmış, 1827'de İkinci Mahmud tarafından genişletilerek onarılmış, 1842-1849 arasında da Abdülmecid tarafından yeniden yapılarak bugünkü durumuna kavuşmuştur. Bundan dört yıl sonra Kırım Savaşı başladığında, Selimiye Kışlası Strachey'in yazdıklarının aksine, yepyeni bir bina olarak, İstanbul'a gelen İngiliz askerlerinin kullanımına karargâh olarak verilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı bu savaş sırasında şimdiki Haydarpaşa Askeri Hastahanesi'nin yerinde bulunan kışlanın, İngilizlere hastane olarak tahsis edildiğini belirtmektedir.

Haydarpaşa Askeri Hastahanesinin yerinde bulunan eski kışlayı, "Haydarpaşa Kışlası" adıyla, Üçüncü Selim'in vezirlerinden Haydar Paşa'nın 1800'lerin başında yaptırdığı bilinmektedir. Büyük bir olasılıkla yeniçeriler tarafından Selimiye kışlasıyla birlikte yakılan bu kışlanın yerine, havası ve suyu güzel ve bahçeleri çok geniş olduğu için, 1845'de Abdülmecid tarafından tek katlı ahşap bir hastane yaptırılmıştır. 1853'de başlayan Kırım Savaşına dek boş kalan bu binanın ahşap

2. Sözü edilen yapı, büyük bir olasılıkla bugünkü Haydarpaşa Askeri Hastanesi'dir. Bakınız : Konyalı, 1977, 339-377).

Resim 9. İstanbul-Haydarpaşa Askeri Hastanesi genel çevre planı, Hastane, Haydarpaşa Lisesi'nin hemen altında, dikdörtgen avlulu bir yapı olarak görülmektedir (İstanbul Şehir Rehberi, 1971, pafta 27).

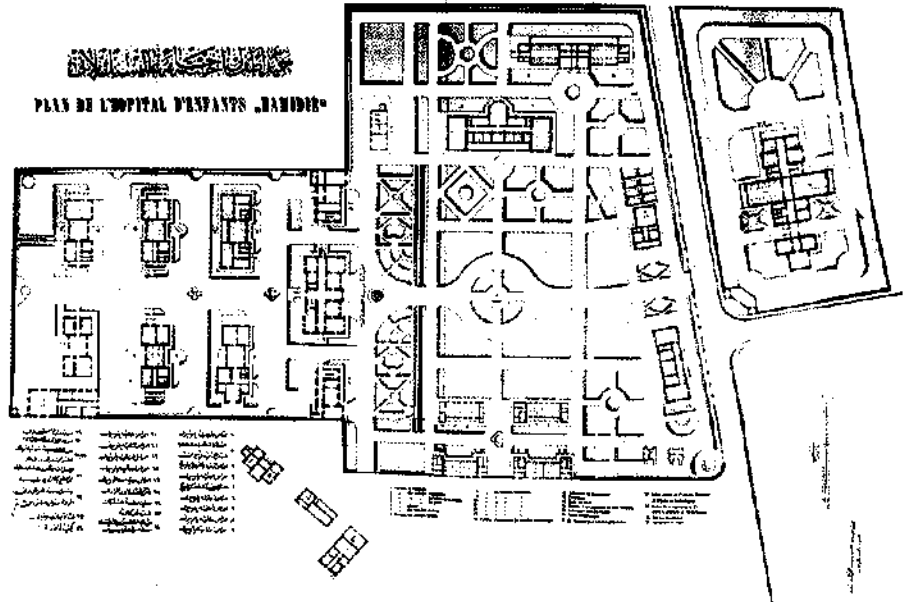
ve dayanıksız bir yapı olması nedeniyle, eskimiş ve bozulmuş bir durumda İngiliz askerlerine hastane olarak tahsis edilmiş olması daha olası gözükmektedir. Nitekim, hastanede ölen İngiliz subay ve askerleri için bu bina ile Haydarpaşa Garı arasında kalan kölgede 30 dönümlük bir mezarlık alanı tahsis edilmişti. Bugün İngiliz Askeri Mezarlığı olarak bilinen bu mezarlığın, hastane olarak kullanılan binanın hemen önünde yer alması işlerlik açısından daha akla yakın gelmektedir. Sonraları bir çok kez onarılarak sağlamlaştırılan, betonarme olarak yenilenen ve içi gelişen sağlık kurallarına göre yeniden düzenlenen yapı, askeri hastane olarak görevini günümüzde de sürdürmektedir (Konyalı, 1977, 339-377).

Ortasında bir mescit bulunan, ağaçlıklı, dikdörtgen biçimli bir avluyu her iki katta da çevreleyen kapalı koridorlar üzerinde dizili büyük odalardan oluşan yapının planı, Yenibahçe'deki Bezm-i Alem Guraba-i Müslimîn Hastahanesi'nin plan çözümünü çağrıştırmaktadır (Resim 9). Her iki yapının da bu plan çözümleri nedeniyle günümüzdeki sağlık koşullarına uygun olmadıkları açıktır. Guraba Hastahanesi'nin baştan bir sağlık kuruluşu olarak planlandığı, Haydarpaşa Askeri Hastahanesi'nin ise yakılmış bir kışladan hastaneye dönüştürüldüğü göz önünde tutulursa, Guraba Hastahanesi plan çözümünün, İstanbul'da, onsekizinci yüzyıl sonlarında başlayıp, yapımları ondokuzuncu yüzyıl boyunca da süren, Batı modelindeki büyük askeri kışlaların plan çözümlerinden etkilendiği gerçeği daha kolayca anlaşılabilir (Gürkan, 1967, 25).

Bezm-i Alem Guraba-i Müslimîn Hastahanesi'nin yapıldığı yıllarda, sağlık koşulları açısından daha iyi tecrit edilebilen, bahçe içinde birbirinden bağımsız pavilyonlar biçiminde düzenlenmiş hastane çözümlerinin Batı'da geçerli olmaya başladığı bilinmektedir (Bolak, 1950, 68). Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu tür bir hastane çözümü ancak ondokuzuncu yüzyıl sonunda, İkinci Abdülhamid döneminde, yine yabancı uzmanlar gözetiminde gerçekleştirilmiştir.

İSTANBUL ŞİŞLİ HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ

Küçük kızı Hatice Sultan'ın difteri hastalığı sonucu ölmesinden duyduğu üzüntü üzerine, İkinci Abdülhamid'in 4 Şubat 1314 (1898) tarihli bir fermanla yaptırmasına karar verdiği Hamidiye Etfal Hastahanesi (bugünkü Şişli Çocuk Hastahanesi), değişik hastahaların birbirinden bağımsız, ayrı yapılarda tedavi edildiği, büyük bir bahçe içinde düzenlenmiş, pavilyon tipi hastanelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk örneğidir (Resim 10,11). Şişli tramvay depoları yakınındaki Balmumcu Çiftliği'nin doğuya doğru eğimli bir bölümü üzerinde 30 Nisan 1314 (1898)'de yapımına başlanan hastanenin 24 Mayıs 1899'da tamamlandığı belirtilmektedir (Hamidiye, 1902, 1-8).

Resim 10. İstanbul-Hamidiye Etfal Hastanesi özgün çevre planı. Mülkiye Mühendis Mektebi hocalarından Mühendis Şükrü Bey tarafından suluboya tekniği ile gerçekleştirilmiş, renkli taş baskı tekniği ile çoğaltılmıştır (Hamidiye Etfal Hastane-i Aliyyesinin İstatistik Mecmuası Tıbbiyesi, 1905, /321).

3. Risale'de şu bilgiler verilmiştir:
 "... Hastane-i Âli-i mezkûrun (adı geçen büyük hastanenin) terakkîyat-ı âhire-i libbiyyeye muvafık (tıp konusundaki en son ilerlemelere uygun) ve kârgirden ve her tarafı bahçe ve çam ağaçları ile muhat (çevrili) bulunması ve etibbâ-i Hazret-i Şehriyâtilerinden (Sultan hazretlerinin doktorlarından) İbrahim Bey kullannın taht-ı nezaretinde (gözetiminde) olarak Saray-ı Hümayun mübâkâncileri mimârından (Sultan'ın özel mimarlarından) Franz Niebermann tarafından inşa kılınması irâd buyurmuşlardır. İşte bu irâdât-ı merâhimgâyât Hazret-i Şehriyâri (Sultan hazretlerinin merhamet amaçlı istekleri) üzerine, İbrahim Bey kulları Berlin civarında Reinikendorff caddesinde kâim dünyanın birinci derecede çocuk hastahanelerinden olup yetmiş iki meşâhîr-i erbâb-ı tıbbın (ünkî tıp uzmanlarının) arâ-yı ... (oylan-fikirleri) ve kırk ellî Alman mühendis-ini müşûresinin projelerinden birisinin kabulü ile İmparator ve İmparatoriçe Frederik nâmlanna inşa kılınmış bulunan hastahânenin resim ve planlarını Hazret-i Hilâfetpenahîye (Halifeliğin koruyucusu Sultan hazretlerine) arz ve takdim buyurarak ol vechile inşâsını emir ve ferman buyurmuş olduklarından, bermüciüb-i emr-ü ferâmân-ı merâhîm üvân Hilâfetpenahî (Sultan'ın vermiş olduğu emir gereği) 1314 (1898) senesi Nisan'ın otuzuncu günü Şişli'de bervech-izim taraf olunacak arsada hafriyâta mübâşeret olunmuştur (temel kazısına başlanmıştır) ..."

4. "... Mezkûr binalar birbirlerinden onaltışar metre uzak bulduğundan, vâsi (geniş) bir bahçe ortasında dalma tecessüd-ü havâyâ (hava tazelanmesine) müsâit bir tarzda bulunuyorlar ki, hifzıssıba nokta-i nazârandan bunun menâfilî (yararları) fevkalâdedir. Bu bahçe hergün müteaddid bahçıvanlar ile idare olunarak gayet dînîşin çemenzârlarla (güzel çim kaplı alanlarla) tanzim ve sıhhate nâfilî (yararlı) olan, husûsiyle binalar arası çemenler ve çam ağaçları ile ihâtâ kılınmıştır (kapatılmıştır). Bahçede sekiz noktada hortumla sulamaya mahsus musluklardan taşka mermerden masûd (emekle yapılmış) iki mevkide de çeşmeler inşa kılınmıştır. Duvar ve çit dahilî ile haricine bir sene zarfında garsolunan (dikilen) ağaçların miktarını ber-vech-i atî derc ediyoruz (aşağıya olduğu gibi yazıyoruz):

Adet	Esâmî-i Eşcâr (Ağaçların adları)
31	Çam ağacı
200	İhlamur
56	Mazı
14	Panabu
4	Taknos
83	Akasya
20	Menekşe gülü
32	Aşılı gül
97	Dişbudak
50	İpek ağacı
50	At kestanesi
10	Hatmi ağacı
40	Erguvan
50	Kurtbâri
10	Lavros
2	Manolya
15	Avize
40	Freng çınarı
804	Meccu-u Eşcâr (ağaçların toplamı)

Padîşahın emri ile, hastahânenin elli metre eihet-i şimâliyesinde müceddeden bir inek ahır dahi inşa kılınmıştır. (Hasta masûmların halis süt içmeleri için) ... (Hamidiye, 1902, 9-12).

Resim 11. İstanbul-Hamidiye Etfal Hastahanesi kuşbakışı görünüşü. Mülkiye Mühendis Mektebi hocalarından Mühendis Sükrü Bey tarafından suluboya tekniği ile gerçekleştirilmiş, renkli taş baskı tekniği ile çoğaltılmıştır (Hamidiye Etfal Hastahanesi Âliyyesinin İstatistik Meccua-i Tibbiyesi, 1906, 1322).

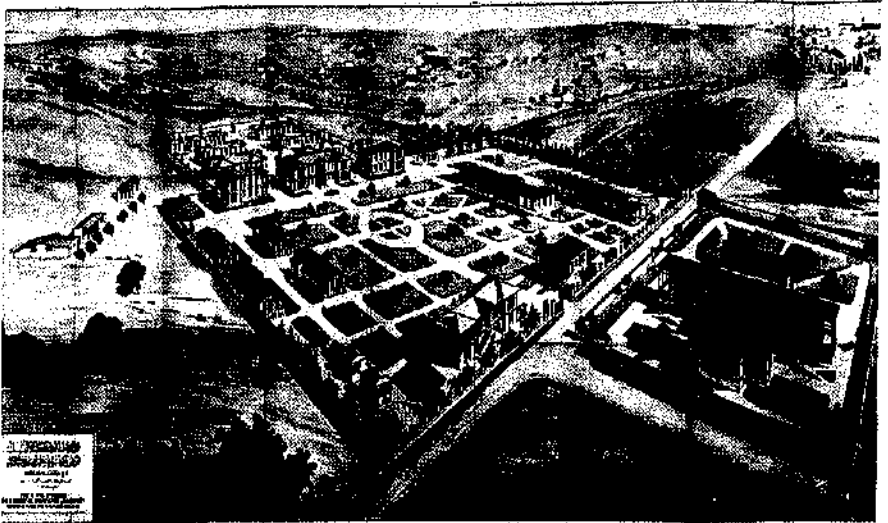
Hastaneyi tanıtmak amacıyla, 1902 yılında yayınlanan bir risaledeki açıklamalardan anlaşılabilceği gibi, hastanenin gerçekleştirilebilmesi için çağdaş tıp konusunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha ileri durumda olan Batı'nın deneyimlerinden yararlanma gereği duyularak, Berlin'deki bir çocuk hastanesinin kuruluş şeması model olarak seçilmiş ve Alman uyruklu yabancı bir mimar ise yapının projelendirilmesi için görevlendirilmiştir³.

O.Bolak, Vasfi Rıza Zobu'nun bir mektubuna dayanarak yaptığı açıklamalarda, hastane mimarı olarak görevlendirilen Franz Niebermann'ın aslında mimar olmayıp sarayda marangozluk yaptığını, bu nedenle kesin hesaplar ve yapım işleri için adı açıklanmayan bir diğer Alman mimardan yararlandığını, bu arada Ebniye-i Seniye mühendislerinden Nâzım Paşa'nın yapının gerçekleştirilmesinde büyük payı bulunduğunu belirtmektedir (Bolak, 1950, 68).

Toplam on ayrı pavyona sahip hastanenin, 15 375 metre kare büyüklüğünde T biçimli bir arsa üzerinde, ilk yıllarda, ard arda bakışık bir biçimde yerleştirilmiş dört çift küçük pavyonla, ön sırada, ortada yer alan bir yönetim binası ve arkada bir küçük ısı merkezi ile düzenlendiği bilinmektedir. Sokakla yönetim binası arasında kalan geniş alanın geometrik biçimli çiçek ve ağaç parterleriyle bölünmüş büyük bir ön bahçe olarak düzenlendiği, daha sonra gereksinme duyuldukça bu bahçenin üç yanına yeni pavyonlar eklendiği anlaşılmaktadır (Resim 10,11).

Taşıyıcı tuğla duvar ve demir volta döşeme tekniğiyle gerçekleştirilen ve üzerleri kiremit kaplı ahşap çatılarla örtülen, genellikle tek katlı pavyonların boyutları küçük ve ölçekleri çocuk ölçülerine yakın olduğundan, geniş bir bahçe içinde gerçekten sevimli ve kişiyi olumlu yönde etkileyen bir çevre oluştuğu dikkati çekmektedir (Resim 12). Bu oluşumda özenle düzenlenmiş olan bahçenin katkısının büyük olduğu kuşkusuzdur. 1318 (1902) tarihli risalede bahçe düzenlemesi üzerine ügünç bilgiler verilmektedir⁴.

Hastanenin ilk yapıldığı yıllarda ön sıradaki üç pavyonun ikişer katlı, diğerlerinin ise tek katlı olarak gerçekleştirildikleri, bugün röntgen kliniği olan, ön sırada, ortadaki yönetim pavyonu içinde bir mescit, bir kitaplık ve bir eczanenin de yer aldığı, arka sıralardaki hasta pavyonlarından dördünün kızıl, kızamık, çiçek ve difteri hastalıkları için ayrıldıkları bilinmektedir (Resim 13) (Bolak, 1950,68). Bu arada, yönetim binasının görkemli bir biçimde döşenmesi için çaba harcandığı, tavan ve duvarlarının saray ressamlarından, İtalyan uyruklu Angelo tarafından bezendiği, koltuk ve kanepeler kumaşlarıyla taban halılarının Hereke Fabrikası'nda özel olarak dokutuldukları, eczane ve kitaplıktaki dolaplarla diğer mobilyalar için Viyana'dan meşe getirtilip, bunların saraydaki marangozhanede işlendikleri,

Resim 13. İstanbul-Hamidiye Etfal Hastahanesi yönetim binasının 1902 yılında önden görünüşü (Hamidiye Etfal Hastane-i Âliyyesinin İstatistik Risâlesi, 1902, 1318).

Resim 12. İstanbul-Hamidiye Etfal Hastahanesi, 3 numaralı hasta pavyonunun 1905 yılındaki durumunu gösteren resim (Hamidiye Etfal Hastane-i Âliyyesinin İstatistik Mecmuası Tıbbiyesi, 1905, 1321).

Resim 14. İstanbul-Hamidiye Etfal Hastahanesi yönetim binasının üst kat salonlarından birinin 1907'deki iç görünüşü (Hamidiye Etfal Hastane-i Âliyyesinin İstatistik Mecmuası Tıbbiyesi, 1907, 1323).

Resim 15. Wilhelminen Çocuk Hastahanesi (Viyana) kuşbakışı görünüşü. Yapım yılı : 1902 (Hamidiye Etfal Hastane-i Âliyyesinin İstatistik Mecmuası Tıbbiyesi, 1905, 1321).

aynca ecza kavanozlarının Yıldız'daki çini fabrikasında yaptırıldıkları belirtilmektedir (Resim 14) (Hamidiye, 1902, 20-22).

Hastanenin açılışından bir yıl sonra, 1316 (1900)'da, ön bahçe içinde yer alan poliklinik ve on yataklı fakir kadınlar pavyonu, 1902'de yeni bir ameliyathane ile dört adet dış hastahklar pavyonu, 1904'de ise, ön bahçenin güney kenarında, yirmidört yataklı, tek katlı bir çocuk sanatoryumu yaptırılmıştır. Zamanla gerçekleştirilen değişiklikler ve eklemelerden sonra, günümüzde görevini yine çocuklar için bir sağlık kuruluşu olarak sürdürmekte olan hastanenin bazı bölümlerine bugün büyükler de kabul edilmektedirler.

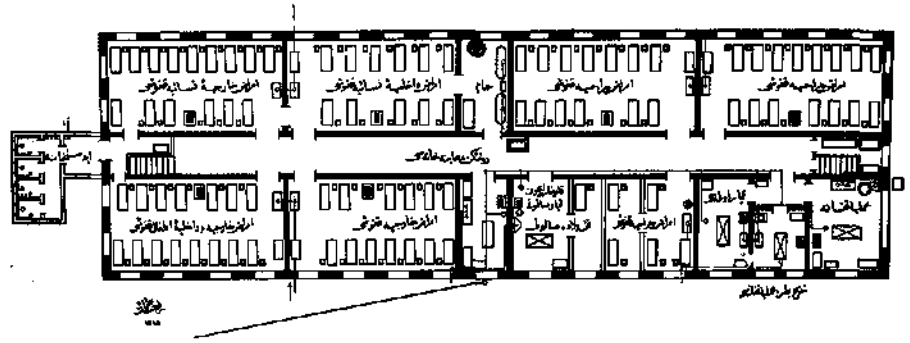
Osmanlı döneminde ilk kez gerçekleştirilen, tam teşkilâtli, birbirinden tecrit edilmiş, bağımsız pavyonlardan oluşan bu hastanenin en büyük sakıncası, pavyonlar arasındaki ulaşımın açık havada yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Kötü hava koşullarında, özellikle mutfak ve çamaşırhıkla hasta pavyonları arasındaki ulaşım güçleşmekte, bulaşıcı hastahkların aynı yapılarda tedavi edilmesinin olumsuzluğu yanında, servis ve ulaşımın açık havada yapılması, işlerlik açısından olumsuz bir çözüm olarak dikkati çekmektedir.

Hastaneye model olarak seçilen Reinikendorff Çocuk Hastanesi büyük bir olasılıkla İkinci Dünya Savaşı yıllarında yıkıldığından, karşılaştırma amacıyla yaptığımız araştırma sonunda bu kuruluşa ait herhangi bir belge bulunamamıştır. Buna karşılık, 1903 yılında Viyana'da yapılan Wilhelminen Çocuk Hastanesi'nin Hamidiye Etfal Hastahanesi'ne çok benzer bir yaklaşımla gerçekleştirildiği dikkatimizi çekmiştir. Genellikle tek katlı, birbirlerinden bağımsız pavyonlardan oluşan bu hastanede de taş ve çıplak tuğlanın bir arada kullanıldığı, pavyonların uçlarında çıkımlar yapıldığı, ancak, İstanbul'daki örnekten farklı olarak buradaki pavyonlardan büyük bir bölümünün teras çatılı olarak gerçekleştirildikleri görülmektedir (Resim 15). Bundan da anlaşılacağı gibi, dolaşım ve servis zorluklarına karşın, bu tür pavyon tipi hastane sistemleri, bu yıllarda, Orta Avrupa ülkelerindeki sağlık kuruluşları için en geçerli plan çözümü olarak benimsenmişlerdir.

Resim 16. İstanbul-Gülhane Şirriyat Hastahanesi üst kat planı (Rieder, 1904, c.1). Dr.Rifat Osman tarafından 1902 (1318)'de çizilmiştir.

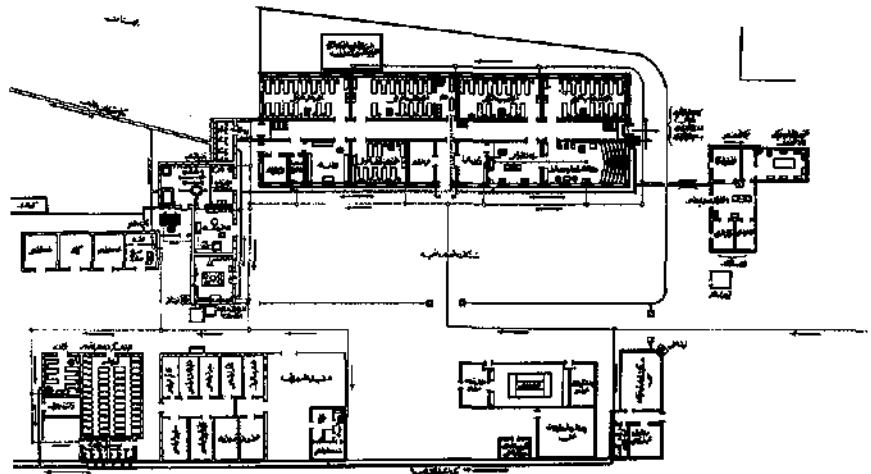
Guraba-i Müslimîn Hastahanesi'ndeki kapalı koridor sistemi ile, Hamidiye Etfal Hastahanesi'ndeki birbirinden bağımsız pavyonlar sistemini bir araya getiren ve her iki sistemin olumsuz yönlerini yoketmeyi amaçlayan ilk Osmanlı hastanesi ise yirminci yüzyıl başlarında, tümüyle gerçekleştirilemeden kullanıma açılmıştır.

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ASKERİYE'YE BAĞLI GÜLHANE VE HAYDARPAŞA NÜMUNE HASTAHANELERİ

Osmanlı ordusundaki yenileştirme çabalarına koşut ilk askeri tıp okulunun, "Tıbhane-i Amire ve Cerrahhâne-i Mâmure" adıyla, 15 Şaban 1242 (14 Mart 1827)'de, Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda açıldığı daha önce belirtilmişti. Zamanla gelişen okula bu konak küçük geldiğinden, Tıbhâne-i Amire 1252 (1836)'de Topkapı Sarayı içinde, Sarayburnu yakınlarındaki Otlukçu Kışlası'na taşınmıştır. 1254 (1838)'de Viyana'dan getirtilen Dr.Bernard adlı uzmanın yönetiminde eğitim programı geliştirilen okulun 1870'lere gelinceye kadar uygulama yapabilecek bir hastaneden yoksun bulunduğu, bu nedenle eğitimin yalnızca kuramsal olarak yürütüldüğü, Osmanlı toplumundaki dini baskılar yüzünden, teşrih derslerinde bile gerçek kadavra yerine köpek ölüleri kullanıldığı, böylece, bu okuldan çıkan doktorların tıp konusunda gereğince uzmanlaşamadıkları bilinmektedir (Ergin, 1940, 280-297,989).

Bu durumu düzeltmek amacıyla, Kırım Savaşı sırasında hastaneye dönüştürülmüş olan Haydarpaşa Askeri Hastahanesi 1286 (1870)'da, askeri tıp öğrencilerinin uygulamalı eğitim yapabilecekleri bir kurum durumuna getirilmiş, ayrıca, Tıbhâne-i Amire'de eğitimlerini tamamlayan doktorların iki yıl süreyle burada çalışmaları öngörülmüştür (Ergin, 1941, 986-987).

Haydarpaşa Askeri Hastahanesi'nin Tıbhâne-i Amire öğrencileri için işlik görevini yürütmesi kısa sürmüş, daha sonra, yine bu hastaneden yararlanmak amacıyla, Haydarpaşa'da büyük bir askeri tıp akademisi yapılmasına karar verilmiştir. O.Nuri Ergin, Haydarpaşa'da yeni bir askeri tıp okulu yapılarak İstanbul'da, Otlukçu Kışlası'ndaki tıp öğrencilerinin buraya aktarılmasını istediğinin, İkinci

Resim 17. İstanbul-Gülhane Şirriyat Hastahanesi ve eklerini gösteren yer-katı planı (Rieder, 1904, c.1). Dr.Rifat Osman tarafından 1902 (1318)'de çizilmiştir.

Resim 18. İstanbul-Gülhane Sıriyyat Hastahanesi, 1904 yılındaki durumunu gösteren taş baskısı resim (Rieder, 1904, c.1): 1.Hastahane 2.Mutfak 3.çamaşılık 4-5 Etüv 6. Hemşireler yemekhanesi ve hemşire odaları 7. Erat koğuşu 8.Depo 9. Müstahdem yemekhanesi 10.Nsbetçi askerler dairesi 11. Kapıcı dairesi 12. Poliklinik 13.Pataloji ve Anatomi dersliği 14.Temizlik odası 15.Ameliyathane 16.Anfi 17.Cerrahi Polikliniği 18.Eczane

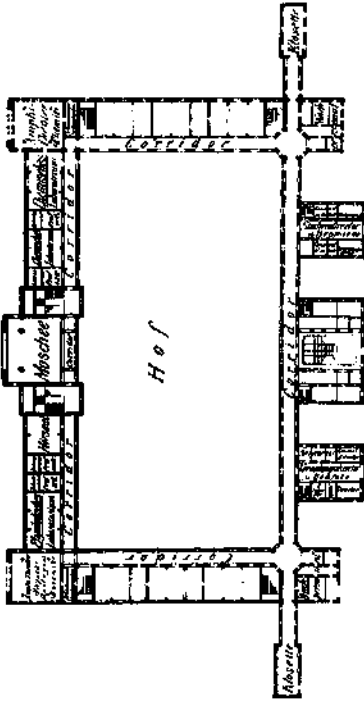

Abdülhamid'in bu okul öğrencileri arasında kendi erkil (otoriter) yönetimine karşı gösterilen tepkilerin getirdiği korkudan kaynaklandığını belirtmektedir (Ergin, 1941, 990). Gerçekten de İkinci Abdülhamid yönetimine karşı ilk gizli örgüt 1889'da, Tıbbiye-i Amire öğrencileri arasında kurulmuş, böylece 1908 Devrimi'ne yol açan özgürlük hareketleri başlatılmıştı (Lewis, 1968, 197). O yıllarda İstanbul'da bir çok önemli yapıyı gerçekleştiren ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ders veren Fransız mimarı Alexander Vallauray ile İtalyan mimarı Raimondo d'Aranco tarafından tasarlanan akademinin yapımı ise, başladıktan bir süre sonra, burada olabilecek bir ayaklanmada öğrencilerin bitişikteki İngiliz Mezarlığı'na kaçıp kurtulabilecekleri korkusuyla durdurulmuştu (Ergin, 1941, 990-991).

1898 Mayıs'ında, Tıbhâne-i Amire'yi yeniden düzenlemek için Almanya'dan getirtilen Dr.Rieder adlı tıp uzmanı, Otlukçu Kışlası'ndaki eğitimin yalnızca kuramsal olarak yürütülemeyeceğini belirterek, uygulamalı eğitim yapabileceği bir hastane kurması için izin verilmesini istemiş, bunun üzerine kendisine Topkapı Sarayı'nın güney yönünde, Gülhane Meydanı'ndaki eski Gülhane Rüşdiyesi hastaneye dönüştürülmek üzere teslim edilmiştir. Her katta sekizer büyük dersliği olan, iki katlı, dikdörtgen biçimli bu basit yapı, Dr.Rieder tarafından gerekli iç değişiklikler yapıldıktan sonra, 18 Kanunevvel 1314 (20 Kanunevvel 1898)'de, 150 yataklı bir uygulamalı eğitim hastanesi olarak açılmıştır (Ergin, 1941, 991).

Bir sağlık kuruluşu için gerçekten yetersiz olan okul binası hastaneye dönüştürülürken çevresine mutfak, çamaşılık, etüv, eczane gibi tek katlı servis binaları yapılmış, yapıyı boylamasına kateden koridorun iki yanına dizili büyük dersliklerden biri alt katta derslik anfisine, bir diğeri ise üst katta ameliyathaneye dönüştürülmüş, hasta koğuşu olarak kullanılan öbür dersliklerde terkos suyu ve aydınlatma için havagazı donanımı yaptırılmış, her koğuşa ısınma için sobalar yerleştirilerek bunların bacaları yapıdan bağımsız olarak dış yüzlerden çıkartılmıştır (Resim 16, 17, 18).

Dar saçaklı, kırma, kiremit örtülü çatısı ve yarım daire kemerli pencereleri ile tipik bir İkinci Mahmud dönemi okul yapısı görünümündeki yeni Gülhane Hastahanesi, açık havadan erişilen servisleri, kısıtlayıcı iç düzenlemesi ve yetersiz ısıtma ve tesisat donanımlarıyla Tıbhâne-i Amire'deki gelişmelerden sorumlu olan Dr.Rieder'i yeterince tatmin etmemiş olsa gerektir. Nitekim, kendisinin Gülhane Hastahanesi'ni oluşturduğu yıllarda, 1893'de yapımına başlanıp 1898'e

Resim 19. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu, İkinci kat planı (Rieder, 1904, c.2).

Resim 20. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu, deniz yüzünün özgün tasar-cizimi (Rieder, 1904, c.2).

Resim 23. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu, Haydarpaşa Garı ve bu iki bina arasında kalan Haydarpaşa Askeri Hastahanesi'nin genel görünüşü (Rieder, 1904, c.2).

Resim 21. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu, caddeye bakan giriş yüzünün çini mürekkebi ve sulu boya ile yapılmış özgün tasar-çizimi (Rieder, 1904, c.2). 1-2-3. İdari Bölümler 4-5. Subay ve personel odaları 6-7 Tuvaletler 8.Bağlantı koridorları.

kadar ancak temel duvarları tamamlanarak yapımı yarım bırakılmış olan Haydarpaşa Askeri Tıp Akademisi'nin bitirilerek Tıbhâne-i Amire'nin buraya taşınması için saraya önerilerde bulunduğu bilinmektedir (Rieder, 1904,7). Daha önce de belirtildiği gibi, öğrencileri denetleyememekten korktuğu için okulu yarım bıraktıran İkinci Abdülhamid'e, yapının tamamlanmasına izin vermesi için, bu yıllarda İstanbul'u ziyaret eden Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in de baskı yaptığı anlaşılmaktadır (Ergin, 1941, 991).

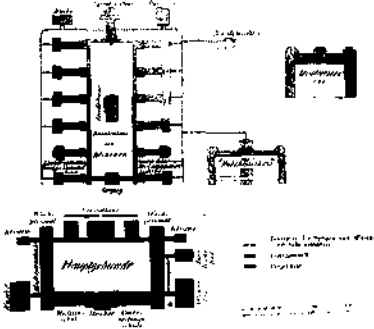
Dr.Rieder Vallaury'nin projeleri üzerinde ve Haydarpaşa'daki inşaat alanında yaptığı incelemelerde, yeni tıp okulunun uygulamalı tıp eğitimi için yetersiz olduğunu, tasarımın yalnızca büyük bir kışla niteliğindeki okul yapısı için gerçekleştirildiğini, aydınlatma, ısıtma, kanalizasyon ve diğer tesislerin ise hemen hiç düşünülmediğini görerek bu aksaklıkların düzeltilmesi için çaba harcamıştır. Altıyüz bin altın lira gibi, o zaman için çok yüksek bir paraya gerçekleştirilen okul Rieder'in kanısına göre, gereksiz yere büyük, ısıtılması güç, taş ve mermerle yapılmış yüzleri aşırı süslü bir yapıdır.

Yirmi bin metre kare büyüklüğünde bir alana oturan ve deniz yönünde beş, cadde yönünde üç katlı olan yapı, doğu-batı yönündeki orta doğrultuya göre bakışık olarak planlanmış, aynı doğrultu üzerinde cadde ve deniz yönünden iki ana giriş sağlanmış, deniz yönündeki giriş için kıyıda bir iskele yapılmıştır. Batılılaşma döneminde gerçekleştirilen büyük kışlalardaki plan çözümlerini çağrıştıran bir yaklaşımla, büyük orta avluyu çevreleyen kapalı koridorlar üzerine dizilmiş odalardan oluşan yapının cadde üzerindeki kanadı yönetime, diğer üç kanadı öğrencilere ayrılmış, deniz yönündeki kanadın orta noktasına ikinci kat düzeyinde büyük bir mescit yapılmış, cadde yönündeki ana giriş önüne ise görkemli bir merdiven holü yerleştirilmiştir (Resim 19).

Döşemeleri demir-tuğla karışımı volta sistemiyle, çatı strüktürü, pencere doğramaları ve merdivenleri demirle gerçekleştirilen okulun dış yüzleri Vallaury tarafından, Neo-Rönesans/İslâm karışımı seçmeci bir anlayışla biçimlendirilmiş, yüzeylerin bazı bölümlerinde sivri ya da basık kemerler, geniş saçaklar, minare görünümünde, soğan kubbeli kuleler kullanılmış, böylece yapının bulunduğu çevreye biçimsel olarak uyum göstermesi amaçlanmıştır (Resim 20,21,22). Art-Nouveau döneminin tanınmış mimarlarından d'Aranco'nun ise daha çok yapının iç bezemelerinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 23. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu (Bugünkü Haydarpaşa Lisesi), deniz yönünden görünüş.

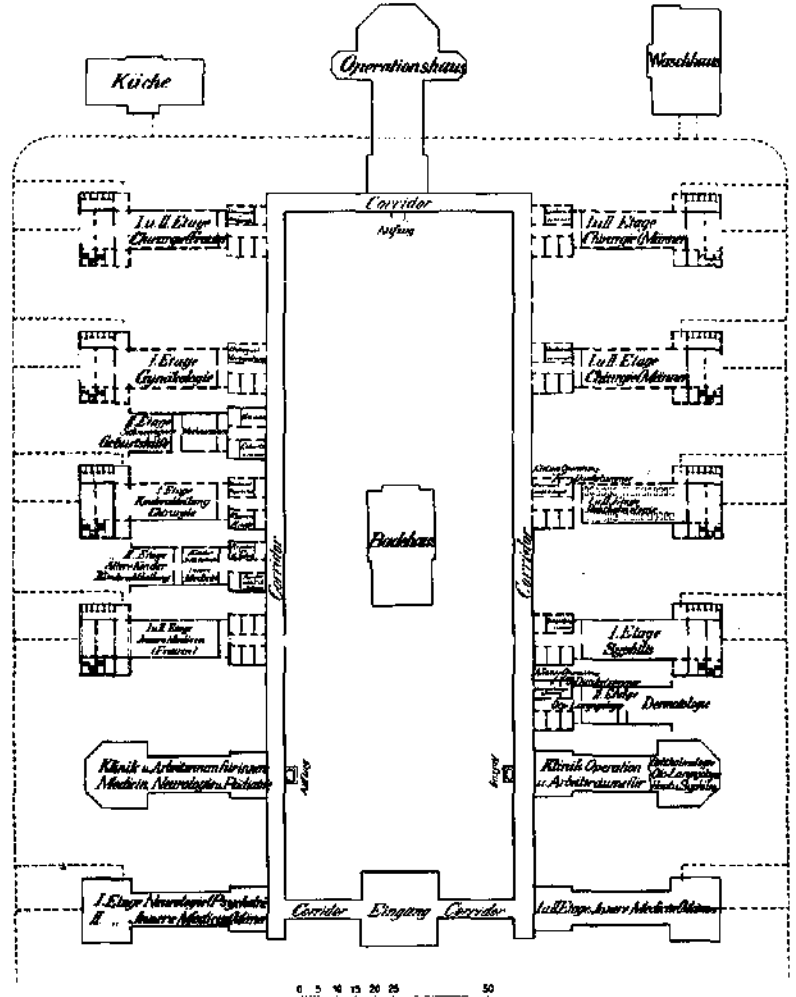

Resim 24. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu ve buna bağlı Nümune Hastahanesi'nin Dr. Rieder tarafından yapılan yerleşme planı şeması (Rieder, 1904). Şemada taranarak gösterilmiş olan bölümler gerçekleştirilememiştir.

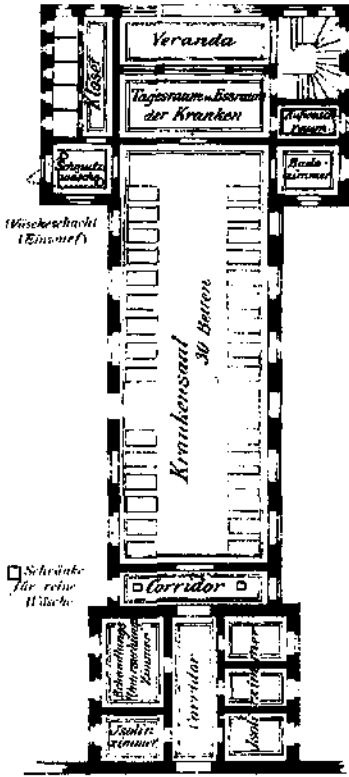
Yeni tıp okulunun yer seçiminde, uygulama hastanesi olarak kullanılması düşünülen Haydarpaşa Askeri Hastahanesi'nin yakınında bulunması etkili olmuştur (Resim 23). Ancak, bu hastanenin Dr. Rieder tarafından uygulamalı eğitim için uygun görülmemesi üzerine, Vallaury'nin yeni okulunun arkasına, bu okula bağlı yeni bir hastane yapılmasına girilmiş, bunun tasarımı ise bizzat Dr. Rieder tarafından, Osmanlı toplumunun yerel davranışları ve geleneksel yaşam biçimleri göz önünde tutularak yapılmıştır (Rieder, 1904, 16).

Okulun ana girişi doğrudusunda, Tıbbiye Caddesi'nin karşı kenarında, büyük, dikdörtgen bir avluyu çevreleyen kapalı koridorlara yalnızca birer dar kenarlarından bağlanan, bakışık olarak yerleştirilmiş, ikişer katlı on iki pavyon ve diğer gerekli servis yapılarından oluşan hastanenin ancak üç pavyonu gerçekleştirilebilmiş, bunlar 1903 güzünde, okulla birlikte işletmeye açılmışlardır (Resim 24).

Bezmi-alem Guraba-i Müslimin Hastahanesi'nde görülen, ondokuzuncu yüzyıl askeri kışlarından esinlenmiş kapalı koridor sistemi ile, Hamidiye Etfal Hastahanesi'nde görülen, birbirinden bağımsız pavyonlar sisteminin karışımı bir yaklaşımla planlanmış olan yeni Haydarpaşa Tıp Akademisi Nümune Hastahanesi'nde, o çağ için en geçerli plan çözümüne ulaşıldığı, açık havada ulaşma gerek kalmadan hasta pavyonları arasında yeterince tecrit sağlandığı, genel hastaneden bağımsız bir biçimde gerçekleştirilmeleri düşünülen mutfak, çamaşırhane, etüv ve poliklinik binalarıyla hasta pavyonları arasındaki servisin, yapıyı dışarıdan çevreleyen bir dekolüv yolu yardımıyla, mekanik olarak sağlanmasının planlandığı böylece, servis dolaşımı ile iç dolaşımın birbirinden ayrıldığı görülmektedir (Resim 24,25).

Resim 25. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin Dr. Rieder tarafından yapılan şematik planı (Rieder, 1904, c.2).

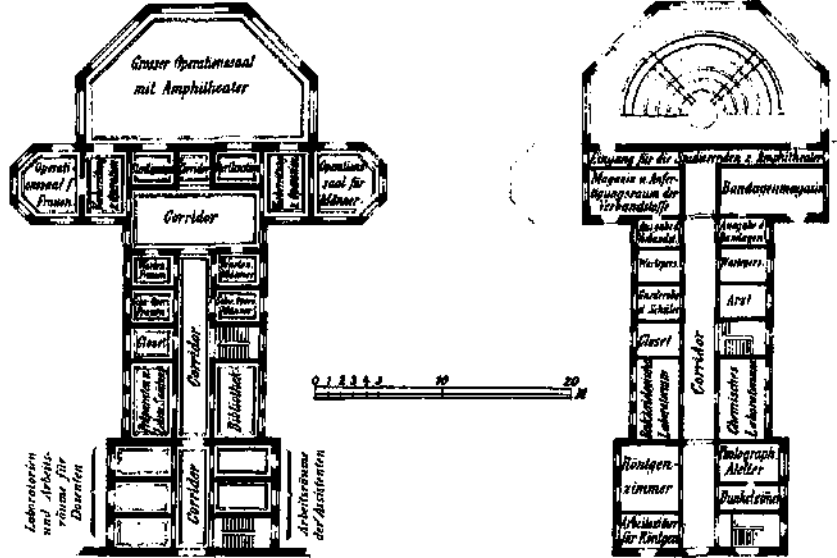

Resim 26. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin hasta pavyonlarından birinin planı (Rieder, 1904, c.2).

Planlamada görülen bu başarıda, yapının, yalnızca biçimlemeyle uğraşmayı yeğleyen bir mimar tarafından değil, bir sağlık kurumunun nasıl işlemesi gerektiğini yakından bilen Dr.Rieder tarafından tasarlanmış olmasının rolü büyük olsa gerektir. Nitekim, Dr.Rieder, mimarlık becerilerinin kısıtlı olması nedeniyle, hasta pavyonlarının planları için Hamburg'daki Eppendorff Hastahanesi pavyonlarını, giriş doğrultusunun karşı ucunda, tam merkeze yerleştirdiği ameliyathane pavyonu için ise, Leipzig'deki bir başka hastanenin ameliyathanesini örnek aldığı, bunun için Tredelenburg adlı bir kişinin iznini sağladığını belirtmektedir (Resim 26,27) (Rieder, 1904, 18-20). Ayrıca, yapının ısıtma donanımının Hannover'deki "Körting" firması, elektrik donanımının ise Berlin'deki "Siemens und Halske" firması tarafından tasarlandığı, aydınlatma için elektriğin yansira havagazından da yararlanıldığı açıklanmaktadır (Rieder, 1904, 22).

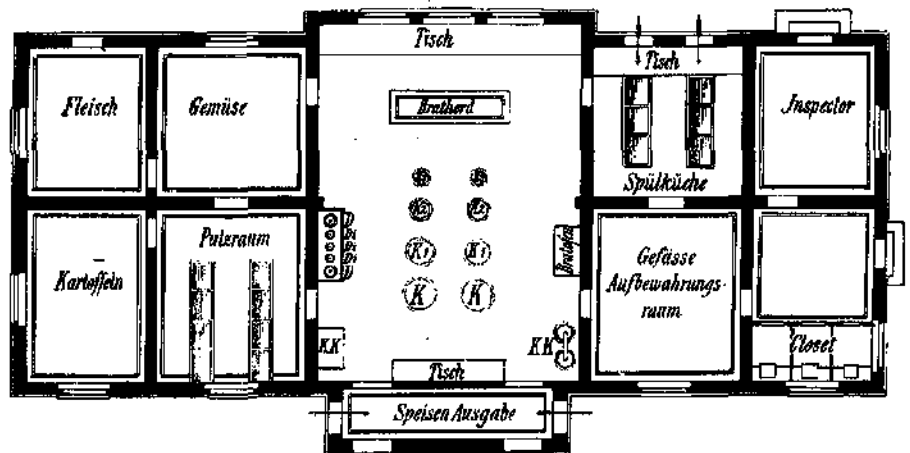
Hastanenin ana yapısından bağımsız olarak yerleştirilmeleri düşünülen mutfak, poliklinik ve anatomi binalarının orta doğrultulara göre bakışık bir biçimde, çamaşırılık ve etüv dairelerinin ise daha serbest bir anlayışla planlandıkları dikkati çekmektedir (Resim 28-32).

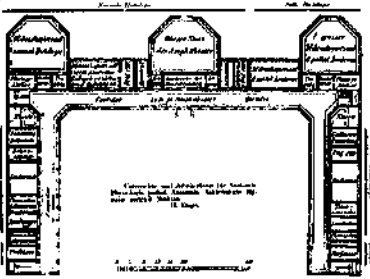
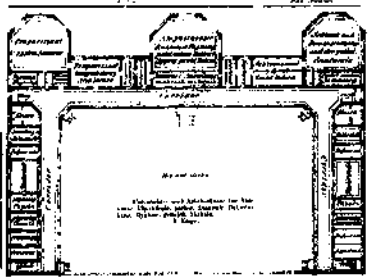
Mimar olmamasına karşın, Dr.Rieder'in yapının biçimlemesi üzerinde de etkili olduğu, hastanenin yakın çevresindeki doğal olgulara duyarlı davrandığı, yapı yüzeylerinin düzenlenmesinde tarihi Osmanlı mimarisine ters düşmeyecek bir estetik anlayıştan hareket etmeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Kendisi, denizle okul arasında kalan yamacı bir botanik bahçesine dönüştürerek, yapının büyük bir ağaçlık alan içinde yer almasına çalıştığını, hastane binasında, yirmişer metre aralıklarla yerleştirilen hasta pavyonları arasında ve orta avlunun

Resim 27. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin ameliyathane pavyonu, alt ve üst kat planları (Rieder, 1904, c.2).

Resim 28. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin mutfak pavyonu planı (Rieder, 1904, c.2).

Resim 29. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin Anatomi Enstitüsü pavyonu alt ve üst kat planları (Rieder, 1904, c.2).

6. "... Bezm-i Âlem Valide Sultan Hazretleri'nin Yenibahçe'de ihyâ gerdesi olan (yaptırdığı) Guraba-i Müslimin Hastahanesi'nin tıbben daha müsâit bir mevkiye, terakkiyât-ı hazîre-i fenniyyeye tevfikân (günümüzdeki teknik gelişmelere uygun olarak) inşâsı tensip olunarak (yapımı uygun görüldükçe), bir yıldı Şehremini tramvay yoluna nâzar Barutçu Bostanı namıyla mâruf hosta. Vâlide-i Müşâriüleyh vakfı nâmuna satın alındığı gibi, civardaki hânelerden kısmî azâmı (büyük bir bölümü) bilistimlâk (istimlâk edilerek) yeni hastahane inşâ edilmiştir.

Arşını tramvay yoluna nâzir birinci seviyesinde bir idarehâne binâsı, ikinci seviyesinde emrâz-ı dâhiliyenin (iç hastalıklarının) tedavisine mahsus beş pavyon ile bir ameliyât-ı cerrâhiye dairesi, bir de hamam, üçüncü seviyede, emrâz-ı sâriye (bulaşıcı hastalıklar) binâsı ile mevtâhâne (morg), mutbâk, çamaşırhâne ile makina dairesi vardır. İkinci seviyede bulunan devâir birbirine birer katlı geçitler ile birleştirildiği gibi, her seviye dahî arabaların mürûruna (geçmesine) müsâit meyilde yollar ile birleştirilmiştir. İdarehâne binâsı bir bodrum ile tamam iki kat ve kısmen çatı arası katından mürekkeptir. Alt katta hastaların bidâyeten (ilk kez) muayenesi ve icâbında bir müddet yatması için bir daireyi, etibbâya mahsus devâiri (doktorlara ait daireleri), heyet-i idareye ait odaları, ezânîyi, konferans salonunu, hastabakıcı kadımlar yetiştirmek için uzun bir daireyi, etibbâmın yatak odalarını ve teferruat-ı sâriye müstemildir (diğer ayrıntıları içermektedir). Hasta pavyonları her katta sıra ile onbeş yataklı hasta koğuşunu, teneffüs ve istirahat salonlarını ve helâlarla banyo mahallerini, etibbâya ve hastabakıcılara mahsus odaları, su ve yemek ısıtmak için küçük mutfakı muhtevirdir. Ameliyât-ı cerrâhiye binâsı küçük ve büyük ameliyat salonlarını ve teferruat-ı şâmilidir. Hamam dairesi su ile tedavi için lâzım gelen tertibat ve aksâmı, buharlı sıcak su hamamları, kum ve elektrik banyolarını ve istirahat ve öğüştürme mahallerini hâvidir. Bu hastahane 300 yataklıdır. Mesârif-i inşâiye 132 000 liradır." (Kemal, 1919, 236-237).

Resim 30. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin poliklinik pavyonu planı (Rieder, 1904, c.2).

merkezinde yer alan fizik tedavi pavyonu (Resim 34) çevresinde renkli gül ve sarmaşık bahçeleri önerdiğini, bu çiçeklerin, gerideki Karacaahmet Mezarlığı'nın koyu yeşil servilerinin oluşturduğu fon önünde çok çekici duracaklarına inandığını söylemektedir (Rieder, 1904, 13, 24).

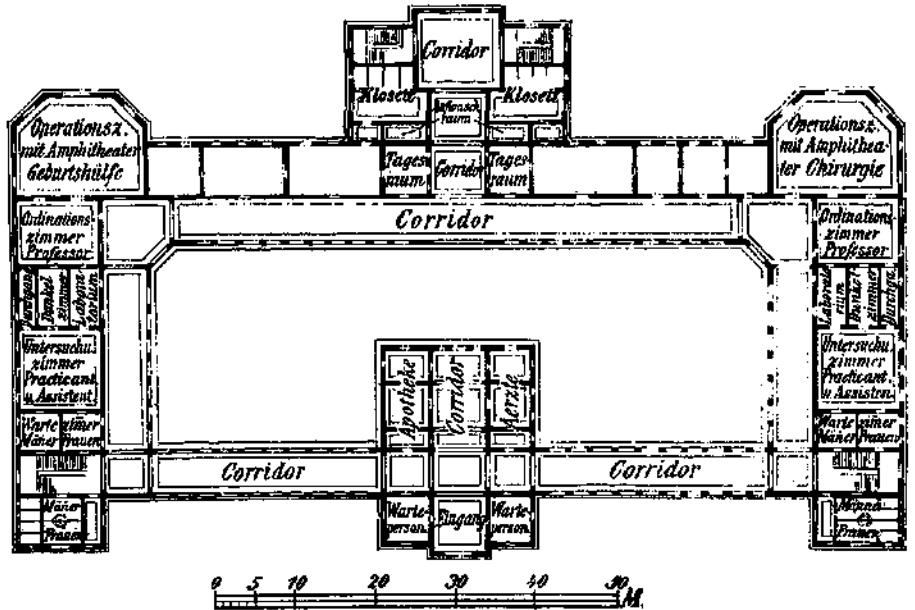
Çağın mimarlık anlayışına uygun olarak, bakışık bir biçimde düzenlenmiş olan ön yüzün orta doğrultusundaki ana giriş kütesinin ise, kendisinin yapıda en çok sevdiği bölüm olduğunu; bunun çatısı ile pencere alınlıklarının tasarımında, Üçüncü Ahmet Çeşmesi'nin genel biçimleme anlayışından yararlandığını belirtmektedir (Resim 33) (Rieder, 1904, 24). Gerçekten de tasarımın en gözalıcı noktasını oluşturan bu girişin, okulun ana girişiyle aynı düzlemi tutturabilmesi ve koridorlarda rahat bir yatay dolaşım sağlanabilmesi için, hastanenin bulunduğu yerdeki tepenin onbeş metre kadar indirilerek büyük ve düz bir alan oluşturulması gerekmiş, çok pahalı olan bu işlem sonucunda, para yetmediğinden, planlanan yapının ancak yola yakın olan üç pavyonu tamamlanabilmiş, böylece, o günkü çağdaş tıp anlayışına gerçekten uyum gösterebilen bu ilk Osmanlı hastanesinin büyük bir bölümü kağıt üzerinde kalmıştır.

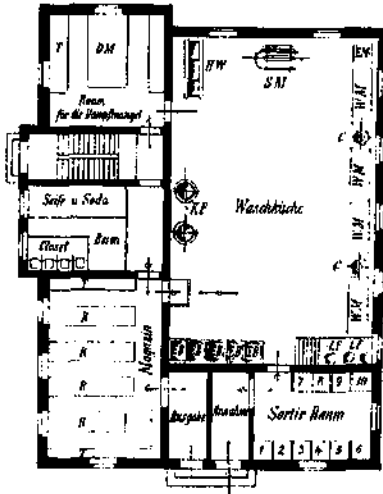
Haydarpaşa'daki Nümune Hastahanesi'ndekine benzer bir yaklaşımla, bazı bölümleri birbirine kapalı koridorlarla bağlanan, yarı bağımsız pavyonlar biçiminde planlanmış Osmanlı hastanelerinin sonuncusu İmparatorluğun son yıllarında, İkinci Meşrutiyet döneminde yapılmaya başlanmışsa da, uzun süren inşaat ancak yıllar sonra Cumhuriyet döneminde tamamlanabilmiştir.

İSTANBUL GURABA HASTAHANESİ YENİ PAVYONLARI

Tanzimat'tan sonra, İmparatorluğun köhnemeye yüz tutmuş kurumlarında yapılmaya çalışılan reformlar ve yenileştirme girişimleri, en çok İkinci Meşrutiyet yıllarında yoğunluk kazanmıştır. Bu yıllara damgasını vuran Türkçülük akımlarının ışığında, bir yandan yabancı etkilerden arınma, bir yandan da batı modelinde çağdaşlaşma çabaları sosyal yaşamda büyük değişikliklere yol açmış, tüm devlet yönetimi yeniden örgütlenirken, toplumun en eski kurumlarından olan vakıflarda da yolsuzluk ve aksaklıkların giderilmesine, bunları yöneten Evkaf Nezareti'nin yeniden düzenlenmesine, vakıf gelirlerinin artırılmasına çalışılmıştır.

Bu amaçla Evkaf Nazırlığı'na atanan Halil Hamdi Hamâde Paşa, ilk olarak nezaretin yeniden örgütlenmesine çalışmış, bu arada, önemli evkaf yapılarının onarımı için bir inşaat ve tamirat heyet-i fenniyesi kurarak, buranın başına, o yılların en ünlü mimarlarından Kemalettin Bey'i getirmiştir. 1 Mayıs 1325 (1909)'de Vakıflar'daki işine başlayan Kemalettin Bey'in burada, ilk yıllarda

Resim 31. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin çamaşhane ve bulaşkhane pavyonu alt ve üst kat planları (Rieder, 1904, c.2).

5. "Tarz-ı Ahir-i sühbi muclbine (son sağlık kuralları gereğince), müessesât-ı hayriyemizden bulunan (hayır kurumlarımızdan olan) Yenibahçe, Guraba-i Müslimin Hastahanesi Islâhat-ı umümiyesini, Evkâf-ı Hümayûn Nâzım Hamâde Paşa nazarı dikkat ve ehemmiyete olarak, Operatör Cemil Bey, Besim Ömer Bey, Doktor Mustafa ve Nizâmettin ve müfettiş-i nezâret Hasan, ve tabib ve muhasebe müdürü Necâti ve muavini Ziyâ, ve inşaat ve tamirat müdürü Kemal beyefendilerden mürekkep bir komisyon teşkil cümnesi ve işbu komisyon, Nâzır-ı Müşâvîrîleyh'in (adı geçen nazırın) riyâseti altında iktimâ ederek, binanın tâdilen Islâhiyle (düzeltilerek yenileştirilmesiyle) memur-ini sıhhiye (sağlık memurları) tensik ve tayin kılmıştır (saptanmış ve atanmıştır). Hastahanesinin kadrosu da bir-iki gün zarfında hastahaneyeye tebliğ edilcektir." (Tasvir-i Efkar, 1909, 2).

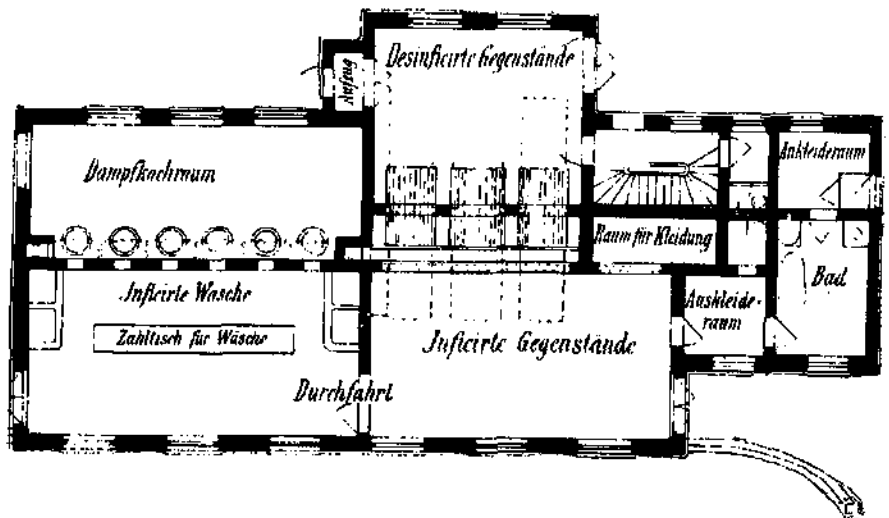
yüklenmiş önemli görevler arasında, çağdışı kalmış olan eski Guraba-i Müslimin Hastahanesi'ne eklenecek yeni pavyonların tasarımının da bulunduğu bilinmektedir. Eski hastanenin sağlıklaştırılması için ilk girişimin 1909'da olduğunu, bunun için örgütlenen bir kurulda Mimar Kemalettin'in de görev aldığı bir gazete haberinden öğrenmekteyiz⁵.

Eski hastanenin onararak düzeltilmesi amacıyla kurulmuş olan bu kurulun çalışmalarının nasıl yönlendiği bilinmemekteyse de, Halil Hamdi Hamâde Paşa'dan sonra 19 Zilhicce 1328 (Aralık 1910)'de Evkâf Nâzırılığ'ına atanan Mustafa Hayri Efendi döneminde de kurulun görevini yürüttüğü ve bu kez eski yapının onarımı yerine yeni bir hastane yapımı için karar alındığı anlaşılmaktadır⁶.

M.Kemal'in bu açıklamalarından, hastanenin farklı düzeylerdeki üç ayrı sete yerleşen, daha büyük bir kompleks olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Ancak 1911'deki temel atma töreninden bir yıl sonra, Balkan Savaşı nedeniyle yapım durdurulmuş, 1913'de yeniden başlanarak, Birinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar ancak birinci set üzerindeki poliklinik ve yönetim merkezi binası ile, ikinci set üzerindeki üç adet iç hastalıklar ve iki adet cerrahi pavyonu ile bunlara bağlı ameliyathane binasının kaba yapıları tamamlanabilmiştir (Gürkan, 1967, 26-27).

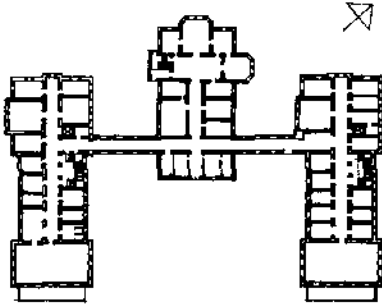
Savaş süresince boş duran yapılar 1918 Fatih Yangını'ndan sonra bir süre, yangında evlerini yitiren ailelerin bir bölümüne konut görevi yapmış, kentin işgali sırasında Amerikalılar tarafından kullanılmak istenmişse de, bunu önlemek için pavyonlardan biri aceleyle bitirilerek, eski hastanenin hastalarından bir bölümü buraya taşınmıştır. İlk olarak bitirilen bu pavyon 1925'de Kuduz Enstitüsü'ne verilmiş, geri kalan pavyonlar 1943'e kadar tamamlanarak Tıp Fakültesi'nin kullanımına açılmış, projedeki diğer yapılar ise hiç bir zaman gerçekleştirilememişlerdir (Alp, 1973, 12-14).

İmparatorluk döneminin son sağlık kuruluşu olan yeni Guraba Hastahanesi, görüldüğü gibi, Hamidiye Etfal Hastahanesi'ndekine benzer bir yaklaşımla, çağın sağlık kurallarına uygun bir biçimde, çeşitli hastalıkların ayrı yapılarda tedavi edilebileceği bir pavyonlar dizisi olarak planlanmıştır (Resim 35). Ancak, Hamidiye Etfal Hastahanesi'ndeki dolaşım güçlüklerini kısmen önleyebilmek amacıyla, hasta pavyonları kendi aralarında üçer üçer gruplandırılarak yer katı düzeyinde kapalı koridorlarla birbirlerine bağlanmışlardır (Resim 38). Hastanenin işletmeye açılmasından bir süre sonra yapılan bir onarım sırasında, pavyonlar arasında birinci kat düzeyinde de dolaşım olanağı sağlamak amacıyla, bu koridorların üzerine birer kat daha eklendiği dikkati çekmektedir.

Resim 32. Haydarpaşa Askeri Tıp Okulu'na bağlı Nümune Hastahanesi'nin etüt pavyonu planı (Rieder, 1904, c.2).

Resim 37. İstanbul-Yeni Guraba Hastahanesi, yönetim merkezi ve poliklinik binası, güney-batı'dan görünüş.

Resim 38. İstanbul-Yeni Guraba Hastahanesi, iki iç hastahaneler pavyonu ile ameliyathane grubunun yer katı planı (Bolak, 1950).

Resim 39. İstanbul-Yeni Guraba Hastahanesi, iç hastahaneler pavyonu, güney-doğu'dan görünüş.

Özünde Batı'dan kaynaklandığı anlaşılan hastanenin hiç olmazsa bulunduğu tarihi çevreye yabancılaşmaması için çaba harcandığı, bu nedenle, o günlerde yaygın olan ulusal mimarlık düşüncesinin ilkelerine uygun bir yaklaşımla yapı yüzeylerinin klâsik çağ Osmanlı mimarisinden esinlenmiş yapı öğeleriyle donatıldığı izlenmektedir. Bu amaçla, özellikle ana caddeden yaklaşılrken gereğince algılanabilen poliklinik ve yönetim merkezi, sivri ya da sepet kulbu kemerler, geniş saçaklar, sürekli sirmeler ve kubbelerle bezenmiş; arkadaki pavyonlar ise benzer fakat daha yalın bir anlayışla biçimlendirilmişlerdir (Resim 37, 39, 40). O.Bolak, çağdaş bir sağlık kuruluşu için bu tür bir biçimlemenin fazla hareketli, gözü yoran, hatta bir anlamda kişiyi karamsarlığa iten bir çevre oluşturduğunu; bunda, arsa büyüklüğünün bu yoğunluktaki bir yapı kompleksi için yetersiz olmasının da rolü bulunduğunu belirtmektedir (Bolak, 1950, 61-67).

Yapıldığından ancak otuz yıl sonra eksikleri tamamlanıp işletmeye açılabilen yeni Guraba Hastahanesi'nin, geçen zamanla birlikte değişen sağlık kuralları karşısında eskimiş ve işlerliğini yitirmiş bir yapı olarak kullanılmaya başladığı kesindir. Yine de, İmparatorluğun son yüzyılındaki batılılaşma çabalarına koşut bir yaklaşımla gerçekleştirilen diğer hastaneler gibi, yeni Guraba Hastahanesi'nin de, sancılı bir geçiş döneminin önemli bir sağlık kuruluşu olarak işlevini başarıyla yürüttüğü, hatta yapılan iç değişikliklerle bu işlevi günümüzde de sürdürebildiği bir gerçektir.

Batılılaşma dönemi olarak adlandırılan ve Osmanlı toplum yapısında büyük değişikliklere yol açan ondokuzuncu yüzyılın karmaşık ortamında, Batı önderliğinde gerçekleştirilerek, değerli tıp uzmanlarımızın öncülerini yetiştiren bu sağlık kuruluşları, tüm yetersizliklerine karşın, çağ dışı kalmış geleneksel Osmanlı tıp kurumlarının terkedilip çağdaş Türk hastanelerinin kurulmasına aracılık ederek üzerlerine düşen görevi yapmışlardır.

Resim 40. İstanbul-Yeni Guraba Hastahanesi, yönetim merkezi ve poliklinik binası, kuzey-doğu'dan görünüşü.

OTTOMAN HEALTH INSTITUTIONS DURING THE WESTERNIZATION PERIOD

ABSTRACT

Received : 6.1.1989.

Keywords : Hospitals, Westernization, Ottoman Architecture

Until the beginning of the nineteenth century, which is known to cover the years of Westernization in the Ottoman Empire, the Ottoman health institutions maintained their medieval character in regard to both the science of medicine in practice, and the planning of the buildings where this science was being practiced. These Ottoman hospitals, known under various names such as *Bimarhâne*, *Timarhâne*, and *Dâr-üş Şifâ*, kept their traditional forms which consisted of rooms around a central courtyard, reminiscent of the classical *medrese* plan, until the nineteenth century (Figures 1-6).

Health care in the Empire was considered a social aid problem which was taken care of by pious foundations, and not as an official public service for which the state was responsible. This attitude continued until the throning of Selim the Third in 1789, when military and social institutions were begun to be modernized under the authority of the state. The initial medical reforms were started within the new military organizations, founded against the outmoded "Janissary" army, and modeled after Western examples with the aid of foreign experts.

A new Imperial School of Military Medicine and Surgery, established during the reign of Mahmud the Second, and enlarged in 1839 under the guidance of Austrian doctors, became the first important medical school in the Empire, while the first non-military public health institution was established in 1843, with the orders of *Bezm-i Alem Vâlide Sultan*: mother of Sultan Abdülmecid. *Bezm-i Alem Guraba-i Müslimîn Hastahanesi* as it is called, this first Ottoman public hospital in Western terms is reminiscent of the large military barracks of nineteenth century, with its large central court encircled by closed corridors and large wards opening into these corridors (Figures 7,8). This plan layout which seems to be unfit for proper isolation of various contagious diseases, was repeated once more by the transformation of an old military barrack into an army hospital during the course of the Crimean War (1853-1856) (Figures 9,23).

During the later part of the nineteenth century, a new development was seen in hospital designs, where better isolation of contagious diseases was obtained in private, self-contained pavilions, grouped within large gardens. The first example of such a solution in the Ottoman Empire was attained with the establishment of "Hamidiye" Children's Hospital in 1898 (Figures 10-14). Built by the order of Abdülhamid the Second, upon the death of his beloved daughter Hatice Sultan, the "Hamidiye" Children's Hospital is a charming complex of small pavilions all in children's scale, planned in a strictly geometrical layout and surrounded by rare trees and flowers. However, the servicing of the pavilions in open air, and especially the traffic of food and beverage from the single kitchen during rainy days has proved to be a serious drawback in such a planning.

Thus, a more utilitarian solution was attempted in the design of the *Nümune* hospital belonging to the Imperial College of Military Medicine in Haydarpaşa, which was only partially completed in 1902. The building, as conceived personally by Dr.R.Rieder who was called in from Germany to organize the Imperial Medical School, was designed as part of the new military medical college in Haydarpaşa, where the medical students were expected to practice. The plan layout which seems to bring together the closed corridor system around a central courtyard and double storey, rectangular pavilions, connected to this corridor from their narrow ends, thus, strictly controlling the entrances, give an impression of radical improvement over the previous hospital layouts (Figures 24-34).

Unfortunately, due to inadequate funds, the *Nümune* Hospital of Dr.Rieder was only partially built, never therefore able to operate in its full capacity and efficiency.

The last of the Ottoman health institutions was begun to be built in 1911, only to be completed in 1943, during the Republic. This was conceived as an annex to the inadequate Bezm-i Alem Guraba-i Müslimîn Hospital, and it was designed as a complex of multi-storey private pavilions, interconnected by closed corridors on the ground level, in groups of three (Figures 35-40). Since indoor circulation is restricted to three interconnected pavilions each time, and that only at the ground level, the drawback of open air circulation which was observed in "Hamidiye" Children's Hospital seems to be a particular feature of the new Guraba Hospital as well.

In spite of their inadequate plans and their insufficient organization the Ottoman health institutions of the nineteenth century have successfully fulfilled their task of being transitional establishments, paving the way to contemporary medical practice.

KAYNAKLAR

- ALP, N. (1973) *Ottoman Health Institutions Between Late 18th and Early 20th Centuries*, ODTÜ Mimarlık Bölümü Arch.529 dersi yayınlanmamış öğrenci raporu, Ankara.
- AYVERDİ, E.H. (1966) *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri - I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- BOLAK, O (1950) *Hastanelerimiz*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- CEZAR, M. (1971) *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- ERGIN, O.N. (1940-1941) *Türkiye Maarif Tarihi* (2,3) İstanbul.
- ERGIN, O.N. (1934) *İstanbul Şehri Rehberi*.
- FİŞEK, N. (1971) Türkiye'de Sağlık Devrimi, *Mimarlık* (9-10) 9.
- GOODWIN, G. (1971) *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson, London.
- GÖVSA, İ.A. (1947-1954) *Resimli Lügat ve Ansiklopedi* (2) İstanbul.
- GÜRKAN, K.İ. (1967) *Guraba Hastanesi Tarihçesi*, İ.Ü.Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Hamidiye Etfal Hastane-i Aliyyesinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi* (1902 - 1318) (5); (1905, 1321) (6); (1906, 1322) (7); (1907, 1323) (8).
- İstanbul Belediyesi (1971) *İstanbul Şehir Rehberi*, İstanbul.
- KEMAL (İNAL), M. (1919) *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı*, İstanbul.
- KONYALI, İ.H. (1977) *Üsküdar Tarihi* (2) Türkiye Yeşilay Cemiyeti, İstanbul.
- KUBAN, D. (1980) *Architecture of the Ottoman Period, The Art and Architecture of Turkey*, ed. E.Akurgal, Oxford University Press, (137-169).
- LEWIS, B. (1968) *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London.
- RIEDER PASCHA, Dr.R. (1904) *Für die Türkei* (1,2) Verlag von Gustav Fischer, Jena.
- SHAW, S.J. (1971) *Between Old and New*, Harvard University Press, Cambridge.
- STRACHEY, L. (1918) *Eminent Victorians*, The Modern Library, New York.
- ŞEHİSUVAROĞLU, B. (1960) *Bimaristan, The Encyclopedia of Islam* (I) London.

ŞEHİSUVAROĞLU, B. (1959) Türkiye'de Tıp Öğretimi, *I.Ü.Tıp Fakültesi Mecmuası* (22) 735-752.

Tasvir-i Efkâr (1909) Yenibahçe Hastahanesi, 6 *Teğrinsâni* 1325, 2, İstanbul.